

Một số vấn đề lý luận về giai tầng xã hội và sự vận dụng trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam

MAI THANH CÚC*
TRẦN ĐỨC VIÊN**

Tóm tắt

Giai tầng xã hội là một thuật ngữ cơ bản trong lĩnh vực khoa học xã hội, được vận dụng nhiều trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam. Bài viết thảo luận một số vấn đề về giai tầng xã hội, tập trung vào một số thuật ngữ cơ bản "giai tầng xã hội", "tầng xã hội", "giai cấp xã hội" và "phân tầng xã hội", sau đó tổng quan về sự vận dụng các khái niệm giai tầng xã hội trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam trong thời kỳ Đổi mới. Từ đó, nhóm tác giả khuyến nghị các cơ quan chức năng và các nhà khoa học cần chú trọng hơn việc vận dụng lý luận giai tầng xã hội trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn.

Từ khóa: giai tầng xã hội, giai tầng xã hội nông thôn, giai cấp, phân tầng xã hội, nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn

Summary

"Social strata" is a basic term in the field of social sciences and humanities, being applied in rural socio-economic research in Vietnam. This article discusses some issues of social strata, focusing on some basic terms, including "social strata", "social class", "social strata-class" and "social stratification"; then overviews the application of social class concepts in rural socio-economic research in Vietnam during the Doi Moi period. On that basis, the authors recommend the authorities and researchers to pay more attention to applying social strata theory in the rural socio-economic research.

Keywords: social strata, rural social class, class, social stratification, rural socio-economic research

ĐẶT VẤN ĐỀ

Sau 37 năm đổi mới, đặc biệt sau 13 năm thực hiện Nghị quyết Trung ương 7 (khóa X) về nông nghiệp, nông dân, nông thôn, nền kinh tế - xã hội nông thôn nước ta có nhiều biến đổi sâu sắc. Bên cạnh những thành tựu đạt được có ý nghĩa lịch sử, cơ cấu kinh tế - xã hội cũng có sự phân hóa, phân tầng mạnh mẽ. Do vậy, việc nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn, liên quan đến giai tầng xã hội nông thôn là rất cần và ngày càng có ý nghĩa quan trọng. Tuy nhiên, hiện vẫn còn nhiều vấn đề bất cập cần thảo luận thêm, như: các quan điểm về phạm trù giai tầng xã hội, phương pháp xác định, đo lường, đánh giá phạm trù này trên bình diện lý thuyết, cũng như sự vận dụng vào thực tiễn trong các nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn Việt Nam trong thời gian qua.

Nghiên cứu tập trung vào giải quyết các mục tiêu sau: (i) Tóm lược tổng thuật về "giai tầng xã hội", từ đó (ii) Tổng quan một số vấn đề nảy sinh và kiến nghị về sự vận dụng lý luận giai tầng xã hội trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam trong thời kỳ Đổi mới.

PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU

Bài viết sử dụng phương pháp tổng thuật (narrative review) về thuật ngữ "giai tầng xã hội" (từ khái niệm, bản chất, các tiêu chí đo lường/đánh giá...) đang được sử dụng ở Việt Nam và phương pháp tổng quan (literature review) về thực tiễn vận dụng thuật ngữ "giai tầng xã hội" (vận dụng khái niệm, các tiêu chí đo lường/đánh giá...) trong nghiên cứu phát triển kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam trong thời kỳ Đổi mới.

Nguồn thông tin thứ cấp được thu thập từ các văn kiện, sách báo, tạp chí, các kết quả điều tra - khảo sát thống kê về dân số, mức sống hộ gia đình, điều tra nông nghiệp, nông thôn Việt Nam, lao động việc làm Việt Nam, và các tài liệu khác liên quan đến giai tầng

* PGS, TS., ** GS. TS., Học viện Nông nghiệp Việt Nam

Ngày nhận bài: 25/9/2023; Ngày phản biện: 20/10/2023; Ngày duyệt đăng: 31/10/2023

xã hội nông thôn, phân tầng xã hội, nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn ở Việt Nam được công bố chính thống trong giai đoạn từ năm 1990 đến năm 2021.

TÓM LƯỢC TỔNG THUẬT VỀ GIAI TẦNG XÃ HỘI, TẦNG XÃ HỘI, PHÂN TẦNG XÃ HỘI

Trên thế giới, trong lý luận xã hội học, các thuật ngữ “giai cấp xã hội”, “tầng xã hội” - thời gian gần đây được hiểu, như: “giai tầng xã hội”, “phân tầng xã hội” được sử dụng từ lâu. Theo Bùi Thế Cường và Trương Sĩ Ánh (2020), thì tùy theo các chuyên ngành khác nhau, ở các thời kỳ khác nhau, các quốc gia khác nhau mà người ta đưa ra các quan niệm khác nhau hoặc thống nhất sử dụng thay thế nhau giữa các thuật ngữ này.

Ở Việt Nam, trong một thời gian dài, các thuật ngữ “tầng xã hội” và “giai tầng xã hội” rất ít được sử dụng. Thay vào đó thuật ngữ “giai cấp” và “phân hóa giai cấp” được sử dụng chủ yếu. Thuật ngữ “phân tầng xã hội”, “tầng xã hội” sau những năm 1990 mới được đưa vào sử dụng chính thức ở Việt Nam. Các thuật ngữ này được đề cập chủ yếu về khái niệm trong nghiên cứu của Nguyễn Khắc Viện (1994), Phạm Tất Dong và cộng sự (1995). Sau đó, thuật ngữ “phân tầng xã hội” được đề cập chi tiết hơn từ khái niệm đến các lý thuyết trong nghiên cứu của Phạm Tất Dong, Lê Ngọc Hùng (2001).

Cùng với thuật ngữ “phân tầng xã hội”, “tầng xã hội”, những năm gần đây thuật ngữ “giai tầng xã hội” bắt đầu được sử dụng với hàm ý như là thuật ngữ “tầng xã hội” (social strata), cả trong lý luận và thực tiễn vận dụng. Thuật ngữ này được đề cập trong một số nghiên cứu lý luận và thực tiễn, như: “Nghiên cứu cơ cấu giai tầng xã hội Việt Nam thập niên 1980” của Bùi Thế Cường (2019), “Giai tầng xã hội dựa trên thu nhập ở Việt Nam” của Bùi Thế Cường và Trương Sĩ Ánh (2020), “Xu hướng biến đổi giai tầng xã hội nông thôn Việt Nam” của Nguyễn Thị Diễm và cộng sự (2021).

Thuật ngữ “giai tầng xã hội” và “tầng xã hội” thường được dịch nghĩa từ thuật ngữ “social strata” trong tiếng Anh. Tuy nhiên, về hàm ý thuật ngữ “giai tầng xã hội” khi sử dụng ở Việt Nam được hiểu như là “một kết hợp ý nghĩa của thuật ngữ “giai cấp xã hội” (social class) và “tầng xã hội” (social strata)” (Bùi Thế Cường, 2019).

Dù được biểu đạt khác nhau, nhưng thuật ngữ “giai tầng xã hội” và “tầng xã hội” là có cùng bản chất, đó là: “giai tầng xã hội (tầng xã hội) là tập hợp các cá nhân có cùng hoàn cảnh xã hội, giống nhau về địa vị, bao gồm: địa vị kinh tế (của cải, tài sản, thu nhập), địa vị xã hội (uy tín), địa vị chính trị (quyền lực). Từ đó mà họ có được những cơ hội thăng tiến, sự phong thưởng và những thứ bậc nhất định trong xã hội” (Nguyễn Thị Diễm và cộng sự, 2021).

Các lý thuyết về phân tầng xã hội đã chỉ ra được 3 tiêu chí khác nhau để đo lường/đánh giá “giai tầng xã hội” đó là: (i) Địa vị kinh tế (của cải, tài sản, thu nhập); (ii) Địa vị xã hội (uy tín); (iii) Địa vị chính trị (quyền lực). Tuy nhiên, hầu như chưa có một nghiên cứu lý luận nào biện minh và chỉ rõ về các chỉ báo cụ thể cho mỗi một tiêu chí nói trên.

TỔNG QUAN VỀ SỰ VẬN DỤNG LÝ LUẬN “GIAI TẦNG XÃ HỘI” TRONG NGHIÊN CỨU KINH TẾ - XÃ HỘI NÔNG THÔN THỜI KỲ ĐỔI MỚI Ở VIỆT NAM

Vận dụng trong nghiên cứu hoạch định chính sách phát triển kinh tế - xã hội nông thôn

Trong những năm qua, nghiên cứu lý luận về phân tầng xã hội nói chung đã góp phần quan trọng trong việc cung cấp luận cứ khoa học cho việc hoạch định đường lối, chủ trương của Đảng, chính sách, pháp luật của Nhà nước thời kỳ Đổi mới. Cụ thể, trong văn kiện Đại hội Đảng lần thứ IX nêu rõ: “Trong thời kỳ quá độ, có nhiều hình thức sở hữu, nhiều thành phần kinh tế, giai cấp, tầng lớp xã hội khác nhau, nhưng cơ cấu, tính chất, vị trí của các giai cấp trong xã hội ta đã thay đổi nhiều cùng với những biến đổi về kinh tế, xã hội” (Đảng Cộng sản Việt Nam, 2001).

Đại hội Đảng lần thứ XII nêu rõ: “Thực hành các giải pháp, chính sách và quản lý để bảo đảm cơ cấu giai tầng xã hội, dân cư, ngành nghề hợp lý”; “...thực hiện các chính sách phù hợp với các giai tầng xã hội”. Đến Đại hội Đảng lần thứ XIII xác định rõ mục tiêu phát triển: “Giải quyết hài hòa các quan hệ lợi ích giữa các giai tầng trong xã hội. Phát huy vai trò chủ thể của nông dân trong quá trình phát triển nông nghiệp, kinh tế nông thôn gắn với xây dựng nông thôn mới... (Đảng Cộng sản Việt Nam, 2021, 23).

Nghị quyết số 26-NQ/TW (Ban Chấp hành Trung ương, 2008) đã khẳng định quan điểm: “Nông nghiệp, nông dân, nông thôn có vị trí chiến lược... và “Không ngừng nâng cao đời sống vật chất, tinh thần của dân cư nông thôn, hài hòa giữa các vùng, tạo sự chuyển biến nhanh hơn ở các vùng còn nhiều khó khăn. Nâng cao chất lượng cuộc sống của dân cư nông thôn”.

Như vậy, thuật ngữ giai tầng xã hội đã được đề cập nhiều hơn trong đường lối, chiến lược phát triển kinh tế - xã hội và phát triển nông nghiệp - nông thôn. Tuy nhiên, việc vận dụng thuật ngữ này mới chỉ ở mức độ tổng quát, chưa có sự giải thích làm rõ hàm ý và các tiêu chí đánh giá liên quan trong các văn kiện chính thức hoặc các văn bản hướng dẫn thực hiện.

Vận dụng trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn

Nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn là trọng tâm trong nghiên cứu phát triển nông

thôn. Khởi đầu cho những nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn có liên quan đến giai tầng xã hội nông thôn là các điều tra, khảo sát quốc gia của Tổng cục Thống kê. Các cuộc điều tra này góp phần cả về lý luận và dữ liệu thực tiễn liên quan đến giai tầng xã hội nông thôn Việt Nam. Những cuộc điều tra đó là: Điều tra về mức sống dân cư Việt Nam (năm 1992-1993, 1997-1998, năm 1999 và các năm chẵn từ năm 2002 đến nay); các điều tra nông nghiệp, nông thôn Việt Nam năm 2006; 2011, 2016; điều tra lao động việc làm Việt Nam hàng năm từ năm 2001 đến nay...

Các kết quả khảo sát mức sống dân cư, hộ gia đình; điều tra nông nghiệp, nông thôn; khảo sát lao động việc làm Việt Nam qua các thời kỳ nói trên đã cung cấp thông tin chính thống về cách phân loại, các tiêu chí, chỉ báo cho các nghiên cứu đánh giá về phân tầng, đánh giá cơ cấu giai tầng xã hội trong giai đoạn đổi mới. Trong 3 nhóm tiêu chí phân tầng xã hội (địa vị kinh tế, địa vị xã hội, địa vị chính trị...) có thể nhận thấy rằng, thông tin về phân tầng xã hội tập trung nhiều vào các tiêu chí/chỉ báo kinh tế (thu nhập, chi tiêu, tài sản và nhà ở...). Hầu hết những nghiên cứu về giai tầng xã hội trong thời kỳ này chủ yếu sử dụng phương pháp phân tầng xã hội theo tiêu chí kinh tế.

Sau các điều tra quốc gia có liên quan đến giai tầng xã hội nông thôn, có thể kể đến một số nghiên cứu trực tiếp về giai tầng xã hội nông thôn trong giai đoạn này.

Nghiên cứu “Phân tầng xã hội ở nước ta qua điều tra mức sống hộ gia đình”, Lê Văn Toàn (2008) khẳng định: “Phân tầng xã hội và phân hóa giàu nghèo diễn ra giữa các vùng, miền khác nhau, giữa khu vực thành thị và nông thôn..., thậm chí trong nội bộ một giai cấp, trong cùng một nghề nghiệp hay giữa các hộ gia đình”. Tuy vậy, nghiên cứu này vẫn chủ yếu dựa vào kết quả điều tra mức sống hộ gia đình qua các năm, từ năm 1993 đến 2006 và cũng chỉ vẫn xác định phân tầng xã hội theo tiêu chí kinh tế.

Nghiên cứu “Giai tầng xã hội dựa trên thu nhập ở Việt Nam, 1998-2018” của Bùi Thế Cường và Trương Sĩ Ánh (2020) cũng sử dụng dữ liệu từ 3 cuộc Điều tra mức sống dân cư Việt Nam các năm 1998, 2008 và 2018 của Tổng cục Thống kê và cũng dựa trên “tiếp cận phân loại xã hội theo thu nhập”.

Nghiên cứu “Tình trạng phân tầng xã hội 2 cực ở Việt Nam hiện nay” của Đỗ

Các khái niệm giai tầng xã hội ngày càng được vận dụng nhiều trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn

Thiên Kính (2018), tác giả đã lựa chọn “nghề nghiệp được hiểu như là bộ tiêu chí (chỉ báo) tổng hợp để phân nhóm và sắp xếp thứ bậc các tầng lớp trong xã hội”. Sau đó, nghiên cứu “Quản lý phát triển xã hội về bất bình đẳng, phân tầng xã hội ở nước ta trong điều kiện phát triển kinh tế thị trường, xây dựng nhà nước pháp quyền và hội nhập quốc tế” của Nguyễn Thị Thu Hà và Nguyễn Văn Thục (2019). Trong nghiên cứu này, dữ liệu điều tra thống kê về thu nhập là cơ sở phân tầng xã hội nông thôn.

Gần đây, nghiên cứu về “Xu hướng biến đổi giai tầng xã hội nông thôn Việt Nam” (Nguyễn Thị Diễm và cộng sự, 2021) được ghi nhận kết quả bước đầu. Tuy nhiên, đây cũng chỉ là một nghiên cứu thứ cấp sử dụng dữ liệu điều tra quốc gia của Tổng cục Thống kê, các Tác giả vẫn vận dụng lý luận về phân tầng xã hội như đã đề cập trên. Kết quả của nghiên cứu này đã chỉ ra được xu hướng biến đổi giai tầng xã hội nông thôn theo nhóm tiêu chí kinh tế và xã hội/địa vị xã hội.

Như vậy, dù có được những kết quả nhất định khác nhau, nhưng các nghiên cứu gặp phải những vấn đề cơ bản, đó là: phân tầng và xác định cơ cấu giai tầng xã hội, hầu hết chỉ dựa vào các tiêu chí kinh tế (thông qua các chỉ tiêu, như: mức sống hay thu nhập, chi tiêu, tài sản và nhà ở) mà hiếm đề cập đến các tiêu chí/địa vị xã hội (uy tín) và địa vị chính trị (quyền lực). Nếu có được đề cập đến, thì các chỉ báo thể hiện 2 nhóm tiêu chí/địa vị xã hội (uy tín) và địa vị chính trị (quyền lực) chưa đủ dữ liệu có tính hệ thống để đánh giá. Dữ liệu về các chỉ tiêu thu nhập, chi tiêu, tài sản và nhà ở đều sử dụng từ nguồn điều tra quốc gia (thứ cấp) là chủ yếu, mà chưa có nghiên cứu hay khảo sát quốc gia nào chuyên về phân tầng hay giai tầng xã hội ở Việt Nam.

KẾT LUẬN VÀ KIẾN NGHỊ

Các khái niệm giai tầng xã hội ngày càng được vận dụng nhiều trong nghiên cứu kinh tế - xã hội

nông thôn. Tuy nhiên, khía cạnh lý luận (khái niệm, bản chất, tiêu chí đo lường, đánh giá...) về giai tầng xã hội vẫn chưa được nghiên cứu chuyên sâu và đầy đủ ở Việt Nam. Từ đó, sự vận dụng thực tiễn vẫn còn nhiều bất cập, như: khó xác định các chỉ báo (chỉ tiêu) theo 3 nhóm tiêu chí để phân tầng xã hội, nguồn dữ liệu thống kê về phân tầng xã hội còn hạn chế. Đó là những vấn đề cần khắc phục của các nghiên cứu trong thời kỳ này.

Một số kiến nghị để nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn về giai tầng xã hội đáp ứng được yêu cầu thực tiễn, đó là:

- Tổng cục Thống kê, cơ quan quản lý nhà nước về thống kê, cần xác định và bổ sung các tiêu chí kinh tế, tiêu chí xã hội và tiêu chí chính trị, lồng ghép và kết hợp điều tra, khảo sát các tiêu chí này qua các cuộc tổng điều tra định kỳ Tổng điều tra nông thôn, nông nghiệp và thủy sản, Tổng điều tra mức sống dân cư nông thôn, các điều tra chuyên đề về nông nghiệp, về nông dân nhằm cung cấp đủ hơn thông tin thống kê chính thống cho nghiên cứu giai tầng xã hội nông

thôn trong nghiên cứu kinh tế - xã hội nông thôn.

- Bộ Khoa học và Công nghệ, cơ quan quản lý nhà nước về nghiên cứu khoa học, cần xác định nhiệm vụ nghiên cứu giai tầng xã hội nói chung, nghiên cứu giai tầng xã hội nông thôn nói riêng, trong chiến lược và kế hoạch phát triển khoa học công nghệ quốc gia.

- Các nhà nghiên cứu kinh tế, xã hội nông thôn nên sử dụng triệt để hơn nguồn dữ liệu thống kê kinh tế - xã hội, các cuộc tổng điều tra thống kê, điều tra chuyên đề về nông nghiệp, nông dân (dữ liệu thứ cấp), kết hợp với các nghiên cứu chọn mẫu (dữ liệu sơ cấp), sử dụng kết hợp các cách tiếp cận xã hội học - kinh tế - chính trị, sử dụng kết hợp phương pháp nghiên cứu định tính và định lượng trong nghiên cứu kinh tế xã hội nông thôn nói chung, giai tầng xã hội nông thôn nói riêng. □

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ban chấp hành Trung ương (2008), *Nghị quyết số 26-NQ/TW, ngày 05/8/2008, Hội nghị lần thứ bảy Ban Chấp hành Trung ương Khóa X về nông nghiệp, nông dân, nông thôn.*
2. Bùi Thế Cường (2019), Nghiên cứu cơ cấu giai tầng xã hội Việt Nam thập niên 1980, *Tạp chí Khoa học xã hội TP. Hồ Chí Minh*, số 12(256), 26-36.
3. Bùi Thế Cường, Trương Sĩ Ánh (2020), Giai tầng xã hội dựa trên thu nhập ở Việt Nam, 1998-2018, *Tạp chí Xã hội học*, số 2(150), 20-30.
4. Đảng Cộng sản Việt Nam (2001), *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ IX*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội.
5. Đảng Cộng sản Việt Nam (2016), *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XII*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội.
6. Đảng Cộng sản Việt Nam (2021), *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XIII*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội.
7. Đỗ Thiên Kính (2018), Tình trạng phân tầng xã hội hai cực ở Việt Nam hiện nay, *Tạp chí Xã hội học*, số 1.
8. Lê Văn Toàn (2008), *Phân tầng xã hội ở nước ta qua điều tra mức sống hộ gia đình*, truy cập từ <https://tapchicongsan.org.vn/nguyen-cu/-/2018/2848/phan-tang-xa-hoi-o-nuoc-ta-qua-dieu-tra-muc-song-ho-gia-dinh.aspx>.
9. Nguyễn Thị Thu Hà và Nguyễn Văn Thục (2019), *Quản lý phát triển xã hội về bất bình đẳng, phân tầng xã hội ở nước ta trong điều kiện phát triển kinh tế thị trường, xây dựng nhà nước pháp quyền và hội nhập quốc tế*, truy cập từ <http://hdl.vn/vi/nguyen-cuu-trao-doi/quan-ly-phat-trien-xa-hoi-ve-bat-binh-dang-phan-tang-xa-hoi-o-nuoc-ta-trong-dieu-kien-phat-trien-kinh-te-thi-truong-xay-dung-nha-nuoc-phap-quyen-va-hoi-nhap-quoc-te.html>.
10. Nguyễn Thị Diễm, Dương Nam Hà, Trần Đức Viên, Mai Thanh Cúc (2021), *Báo cáo Chuyên đề Xu hướng biến đổi giai tầng xã hội nông thôn Việt Nam*, BCH Trung ương Hội nông dân Việt Nam, Hà Nội.
11. Thủ tướng Chính phủ (2022), *Quyết định số 150/QĐ-TTg phê duyệt Chiến lược phát triển nông nghiệp và nông thôn bền vững giai đoạn 2021-2030, tầm nhìn đến năm 2050.*
12. Tổng cục Thống kê (2007, 2012, 2017), *Báo cáo tổng kết tổng điều tra nông nghiệp, nông thôn Việt Nam năm 2006, 2011, 2016.*
13. Tổng cục Thống kê (các năm 2019, 2020), *Báo cáo lao động việc làm Việt Nam năm 2019, 2020.*
14. Tổng cục Thống kê (2021), *Niên giám Thống kê Việt Nam năm 2020*, Nxb Thống kê.
15. Tổng cục Thống kê (2022), *Thông cáo báo chí về kết quả điều tra nông thôn, nông nghiệp giữa kỳ năm 2020.*